

Summary

Legal anthropology, being a new inter-disciplinary branch of science possessing complex character and contemplating study of correlation between legal anthropology, on the one hand, and jurisprudence, philosophy, social anthropology, sociology and psychology, on the other, calls for further theoretical elaboration and merits to be taught in the Ukrainian high school.

Key words: personality, legal status of personality, philosophical anthropology, legal anthropology.

Отримано 8.07.2010

Л. В. ХУДОЯР

Леся Вікторівна Худояр, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

**ПРИНЦИП РІВНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЕКТАХ
XIX – ПОЧ. ХХ СТОЛІТЬ**

Становлення принципу рівності в українському праві напряму пов'язане з розвитком ідеї конституціоналізму в період національного відродження. Найважливіше значення у цьому плані мають конституційні проекти: «Начерки Конституції Республіки» Г. Л. Андрузького (1846-1847 рр.), «Проект оснований Устава українського общества «Вольный Союз» – «Вільна Спілка» (1884) М. П. Драгоманова, «Основний Закон Самостійної України» (1905) М. І. Міхновського, «Конституційне питання і українство в Росії» (1905 р.) М. С. Грушевського.

Принцип рівності починає формуватися та закріплюватися в українському праві ще у XVII ст., про що свідчать гетьманські акти конституційного характеру, зокрема, Зборівський трактат, універсал Богдана Хмельницького «На підтвердження прав шляхти пінського повіту» від 28 червня 1657 р., Гадяцький трактат та деякі інші акти. Вершиною розвитку конституційно-правової думки періоду Гетьманщини стала, на нашу думку, Конституція Пилипа Орлика, у якій вперше, серед відомих нам українських нормативно-правових актів, згадувалося про рівність козаків, зокрема у «публічних справах» (ст. 6)¹.

Вперше в українській правовій думці зміст та значення принципу рівності було розкрито у перших двох конституційних проектах Георгія (Юрія) Левовича Андрузького 1846-1947 рр. Зокрема, одна з одинадцяти частин другого проекту конституції мала назву «Про рівність».

Рівність Г. Л. Андрузького вважає основоположним принципом організації суспільно-державного життя: «Наша спільна рівність відкидає стани в деяких відношеннях, а саме: 1) і пастух, і син вельможі рівно можуть прагнути до звеличення, 2) і вельможі, і пастух рівно підлягають закону, 3) батько не передає своїх приватних прав сину і той з народження отримує тільки права загальні, приватних же може досягти сам. Отже: 1) дворянство та ніякий інший стан, що дає приватні права та переваги по народженню надавати їх не повинне. Існування ж цехів, купецтва, землеробів, військових бути не повинно. Існувати ж повинні стани: духовний, купецький, промисловий, військовий, вчений, землеробський»².

Положення «Начерків» свідчать про те, що автор вважає рівність однаковим масштабом і рівною мірою права, тобто, що люди між собою є не рівними, а рівноправними. Рівність, стверджує мислитель, щодо інших є двоякою: «спільна – по праву народження і приватна – по праву заслуг. За народженням кожен має право: а) свободи... б) майна с) способу життя д) захисту законів на рівні з усіма іншими. За заслугами (законними): а) отримання влади, б) почестей, переваг на рівні з кожним, що має такі ж заслуги. Заслуги ж протизаконні піддають позбавленню і тих і інших прав. Заслуга тим важливіша, чим вона корисніша для самої держави...»³.

Таким чином, наведені положення конституцій Г. Л. Андрузького свідчать про те, що автор не ототожнює поняття «рівність» і «рівноправність» і, веде мову саме про рівноправність. Зокрема, у другому проекті зазначається: «Рівні права державні суть: 1) закони для всіх одні й ті ж; 2) місця і почесті доступні для всіх безумовно: це за нинішнього образу правління государ може і зобов'язаний зробити; необхідно внушити ці поняття кожному. Отже, права русина: а) особиста свобода; в) рівність перед законом; с) він є благородним не по народженню, а по життю»⁴. Зокрема, важливим кроком до становлення рівноправності Г. Л. Андрузький вважав звільнення селян від кріпосної залежності.

О. І. Салтовський зазначає, що головним засобом проведення послідовних демократичних реформ Г. Л. Андрузькій вбачав подолання суспільних суперечностей та «злиття народу», «знищення» станів та родів, шляхом ліквідації станових та родових привілеїв, що передаються у спадок без будь-яких заслуг перед суспільством⁵. Так, у «Начерках» зазначалось: «Для ослаблення станів та злиття народу у ціле необхідно: 1) знищити роди; 2) особиста свобода кожного; 3) рівні права державні для всіх. Знищенню родів приведе до пониження недостойних і вивищення корисних, згладить в народі рабське становище, облагородить образ думок так, що благородними не по одному званню будуть, допускаючи на важливі місця людей різного походження»⁶.

Становлення рівноправності, на думку Г. Л. Андруського, є тривалим процесом, який має здійснюватись шляхом реформ, запроваджених «згори». Ініціатором початку реформ, на його думку, міг стати монарх, який «прийняттям титулу громадянина» подав би високий приклад іншим. Крім того, монарх повинен ліквідувати придворний штат з родовими привілеями і гербами, накласти податки на дворян, не жалувати дворянства, а недостойних позбавляти цього звання. Сам же він повинен жити серед народу, який буде оточувати і охороняти його, «інакше цар – деспот». Ті з дворян, хто не може себе «пристайно утримувати», не слугить вітчизні, не має освіти, повинен позбавлятись дворянства⁷.

Знищення станових та родових привілеїв повинні не лише сприяти проведенню реформ. Їх метою має бути вивільнення ініціативи народу, рядових громадян, що отримають доступ до інститутів державної влади. Виграє від цього і держава, оскільки зможе, вважає Г. Л. Андруський, отримати велику кількість освічених «у дусі часу», які полегшать «справу правління»⁸.

Втім, на відміну від сучасного розуміння змісту комплексного інституту рівноправності, зміст цього поняття у положеннях «Начерків» був досить вузьким. Зокрема, мислитель не включає такі його аспекти, як рівне виборче право, гендерна рівність, рівність чоловіка і жінки у сім'ї, рівність незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак. Натомість автор пропонує поділ суспільства на «корисні стани» – духовний, купецький, промисловий, військовий, вчений, землеробський.

Становленню принципу рівності в українському праві сприяло закріплення у ст. III конституційного проекту Михайла Петровича Драгоманова «Вольний Союз» – «Вільна Спілка» принципу рівності усіх у громадянських правах і обов'язках⁹. Мислитель не конкретизує зміст принципу рівності у проекті, втім, дослідження наукової спадщини ученої показало, що цієї проблеми він торкається у багатьох своїх працях. Зокрема, у пояснювальній записці до проекту обґруntовується ідея рівності та рівноправності українського народу з усіма іншими народами, а також ідея рівноправності усіх народів¹⁰.

Як зазначає Т. Г. Андrusяк, рівність усіх людей перед законом без будь-якої дискримінації з огляду на віросповідання та національність М. П. Драгоманов вважав не тільки обов'язковим елементом прав людини ї умовою розвитку людського суспільства, але й невід'ємним правом людини. У цьому ж аспекті М. П. Драгоманов розглядав рівність чоловіка та жінки та рівність представників різних рас. Зокрема, мислитель зазначав: «У справах політичних ми бажаємо рівного права для всякої особи, як чоловіків і парубків, так і жінок і дівчат усякої породи (раси)»¹¹.

Обґруntовуючи принцип рівності (насамперед, правової і політичної), М. П. Драгоманов звертається до історичного минулого українського народу, стверджуючи, що у козацькі часи всі українці були рівні і рівноправні. Зокрема, у конституційному проекті він зазначає: «1. Члени «Вільної Спілки» повинні вишукувати в різних місцях і класах населення України спогади про минулу свободу і рівноправність, як наприклад про самоврядування повітів за т.зв. Литовським правом, міст за т.зв. правом Магдебурзьким, про світське і церковне самоврядування громад і волостей, про брачта, про самоврядування козацьке (сотень, полків і усієї Гетьманщини), про різностанові з'їзди і часи Гетьманщини, про Січ і Вольності Товариства Запорізького і т.п. .... – підтримувати ці спогади і підводити їх до теперішніх понять про свободу і рівність у освічених народів. 2. ... члени «Вільної Спілки» з українських дворян повинні звертати увагу своїх товаришів по стану на недавні простонародний характер походження українського дворянства з козацької старшини, початково виборної, а також про кричущо-неправедливе захоплення цією старшиною народного майна, і тому повинні вказувати на тим більший моральний обов'язок українського дворянства виступити проти самодержавства, а рівно ж заплатити простолюду борг за завдані йому несправедливості»¹².

Багато уваги приділено принципу рівності і у проекті Основного закону «Самостійної України» Спілки народу українського, одним з авторів якого вважається Микола Іванович Міхновський.

Зокрема, у проекті зазначається, що всі українці, як чоловіки, так і жінки є рівноправними (ст. 13). Офіційною мовою є українська, але «всі мови вживані на Україні суть вільні» (ст. 28). Усі громадяни України мають рівні виборчі права (ст. 51, 52). Голосування є рівним і обов'язковим для кожного (ст. 54, 95)¹³.

Разом із тим, у проекті, який віддзеркалював погляди націоналістично налаштованого крила Української Народної партії, були закріплені деякі обмеження щодо зайняття «офіційних» (державних) посад. У ст. 11 йшла мова про те, що обіймати такі посади можуть лише українці. У ст. 52 зазначалось, що право бути вибраним (на державні посади) належить кожному українцеві, який вміє говорити, читати й писати українською мовою. А у ст. 76 наголошувалось, що ніхто не може бути міністром, «коли він не є українцем з роду»¹⁴.

Принцип рівності лежить також в основі багатьох положень конституційного проекту М. С. Грушевського, викладеного у його праці «Конституційне питання і українство в Росії», надрукованій у Літературно-науковому віснику НТШ (1905 – Т. XXX. – Кн. VI).

У проекті М. С. Грушевського обґруntовує необхідність закріплення у конституції: рівності та рівноправності усіх народів російської імперії; рівного виборчого права, як на обласному, так і на загальнодержавному рівнях; рівних прав усіх національностей щодо розвитку мови, культури, економіки та самоуправління; рівних політичних прав, у тому числі і для жінок¹⁵.

Зокрема, учений зазначає: «До останнього часу не виясненою точкою лишалося, чи жінки також мають право активного і пасивного вибору (вибирати й бути вибраними). Тепер більшість прихиляється за сим правом. Розуміється на тім не повинно бути навіть спору ѹ мови. Голосячи рівне і загальне право голосування, ніяк не можна виключати з цього права жінок»¹⁶.

Важливою умовою реалізації принципу рівності у виборчому праві М. С. Грушевський вважає репрезентацію меншості (представників різних політичних сил) у представницьких органах влади, а також представників інтелігенції, людей «з вищим культурним та науковим цензом», що стоять поза чисто класовими чи становими інтересами і можуть бути корисними у парламентському житті, тобто «стати нейтральним, об'єктивним елементом у боротьбі матеріальних і класових інтересів, котра сама по собі не може гарантувати справедливого і розумного розв'язання справ». Не можна також, зазначає учений, відмовляти в участі у парламенті представникам певних професій (лікарям, учителям, духовенству, купцям, ремісникам, промисловцям, землевласникам тощо). Втім, кількість представників інтелігенції і різних професій не повинна перевищувати 25% від загального числа парламентарів.

Такий підхід, на його думку, має виключити можливість встановлення т. зв. «диктатури більшості». «Однією з хиб репрезентації, опертої на загальнім і рівним голосуванням, – наголошує мислитель, – та, що при нім застаються у незначній меншості різні елементи суспільності, яких погляди й інтереси з становища культурного розвою краю повинні знайти свій вираз в його репрезентації. Стародавні конституції аж занадто багато давали голосу певним привілейованим кругам, і се збудило, як опозицію, поступати загального і рівного голосування; але в противну крайність не треба впадати: певні елементи, хоч і не ті, якими опікуються стародавні конституції, не повинні бути позбавлені голосу при рівному загальному голосуванні»¹⁷.

Як видно з наведеного матеріалу, на етапі розкладу станового суспільства форми прояву рівності розглядалися українськими мислителями під кутом зору соціально-історичних реалій і закріплювалися у конституційних проектах переважно як один із засобів досягнення справедливості.

Принцип рівності, з одного боку, виступав як прояв правої егалітарності, тобто передбачав наділення усіх без винятку дієздатних громадян правом користуватись однаковими юридичними можливостями, а з іншого – виконував протилежне завдання, закріплюючи певну соціальну нерівність, продиктовану справедливим розподілом соціальних благ.

Оскільки поділ суспільства на стани здійснювався саме на підставі «різної гідності» окремих груп населення, то, на нашу думку, у період станового суспільства доцільно говорити про становлення саме рівноправності, як комплексного правового інституту категорії «рівність».

Таким чином, зміст категорії «правова рівність» у цей період включав наступні поняття: рівні права українського народу з іншими народами Російської імперії; відсутність дискримінації незалежно від політичних, релігійних та інших переконань, раси і етнічної приналежності, соціального походження, місця проживання, мовних та інших ознак, станової належності і майнового стану; рівні права на зайняття державних посад та посад в органах самоврядування; рівні правові статуси представників окремих станів; рівність перед судом і законом; рівне виборче право; гендерна рівність; рівні права на освіту та книгодрукування тощо.

¹ Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького // Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. Упор. І. О. Кресіна. Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – 310 с. – С. 15-17.

² Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т.т. – К., 1990. – Т. 2. – 694 с. – С. 419.

³ Там само. – С. 418-419.

⁴ Там само. – С. 416.

⁵ Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 396 с. – С. 164.

⁶ Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т.т. – К., 1990. – Т. 2. – 694 с. – С. 416.

⁷ Салтовський О. І. Там само. – С. 165.

⁸ Салтовський О. І. Там само. – С. 164.

⁹ Проект оснований Устава українського общества «Вольный Союз» – «Вільна Спілка» // Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. – К.: Т-во «Знання» України, 1993. – 192 с. – С. 53.

¹⁰ Пояснювальна записка до проекту статуту основ українського товариства «Вільна Спілка» – «Вольний Союз». // Т. Г. Андрусяк. Шлях до свободи. (Михайло Драгоманов про права людини). – Львів: Світ, 1998. – 192 с. – С. 137-187.

¹¹ Андрусяк Т. Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). – Львів: Світ, 1998. – 192 с. – С. 62-63.

¹² Пояснювальна записка до проекту статуту основ українського товариства «Вільна Спілка» – «Вольний Союз». // Т. Г. Андрусяк. Шлях до свободи. (Михайло Драгоманов про права людини). – Львів: Світ, 1998. – 192 с. – С. 134-135.

¹³ Основний Закон «Самостійної України» Спілки народу українського (Проект утворений групою членів Української Народної Партиї). Основи Всеукраїнської Спілки. // Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. – К.: Т-во «Знання» України, 1993. – 192 с. – С. 61, 62-63, 65.

¹⁴ Там само. – С. 61, 63, 64.

¹⁵ Грушевський М. Конституційне питання і українство в Росії // Український парламентаризм: історія і сучасність. Хроніка-2000. – Вип. 23-24. – 1998.– С. 219-229.

¹⁶ Там само. – С. 223.

¹⁷ Там само. – С. 224-225.

Резюме

У статті розглядається зміст принципу рівності, викладений у конституційних проектах XIX – початку ХХ ст., що належать перу відомих українських мислителів і політиків Г. Л. Андрузького, М. П. Драгоманова, М. І. Міхновського, М. С. Грушевського.

Ключові слова: принцип рівності, українські конституційні проекти XIX – поч. ХХ ст., Г. Л. Андрузький, М. П. Драгоманов, М. І. Міхновський, М. С. Грушевський.

Резюме

В статье рассматривается содержание принципа равенства, изложенное в конституционных проектах XIX – начала ХХ веков, принадлежащих перу известных украинских мыслителей и политиков Г. Л. Андрузского, М. П. Драгоманова, М. И. Михновского, М. С. Грушевского.

Ключевые слова: принцип равенства, украинские конституционные проекты XIX – нач. ХХ ст., Г. Л. Андрузский, М. П. Драгоманов, М. И. Михновский, М. С. Грушевский.

Summary

The article is considered the content of Principle of equality in projects of constitution XIX – early XX century of the famous Ukrainian scholars and politics G. L. Andruzky, M. P. Dragomanov, M. I. Michnovsky, M. S. Grushevsky.

Key words: principle of equality, projects of constitution XIX – early XX century, G. L. Andruzky, M. P. Dragomanov, M. I. Michnovsky, M. S. Grushevsky.

Отримано 2.07.2010